

Mümtaz Turhan'da Kültür Değişmeleri¹

Kültür; tarihsel süreçte Batı'da 1920'li yıllardan başlayarak 1970'lere kadar sosyal bilimlerin en önemli konuları arasında yer alan, sosyologların yanı sıra antropolog, sosyal psikolog ve etnologların dikkatini çeken, sömürge toplumları ve kalkınma tartışmalarıyla yakından ilişkili olarak ele alınan bir konudur. Türkiye'de ise kültür konusu genellikle Cumhuriyetin kuruluşu, Batılılaşma, kalkınma tartışmaları arasında ele alınmaktadır. Mümtaz Turhan bu konu çerçevesinde zikredilebilecek en önemli Türk sosyal psikolog ve fikir adamıdır (Demirci,2017, 13). Türk düşünce tarihi incelendiğinde toplumsal değişme ve kültür değişimleri konusunda farklı dönemlerde değişik açıklamalar getirilmiştir. Bu bağlamda Mümtaz Turhan'ın, eski ile yeni düşünce arasında köprü görevi gören bir düşünür olduğu söylenilebilir. Turhan, yapmış olduğu Kültür Değişimleri çalışmasında Batılılaşma serüvenini anlayıp açıklamak ve 1950 sonrası dönemin koşullarına uygun bir Batılılaşma modelinin zeminini hazırlamaya çalışmıştır (Aygün,2010, 42). Turhan'ın amacı kültür değişimleri bağlamında Türk batılılaşma tarihine, Batılılaşma serüvenine bir açıklama getirmektir. Nitekim Turhan, Türk Batılılaşma tarihini aynı zamanda bir kültür değişimleri tarihi olarak görmektedir. Dönemin aydınlarından biri olarak konuyla ilgisini, kültür değişimleri üzerinden açıklayan Mümtaz Turhan, kültür ve kültür değişimleri kavramını sosyal antropoloji ve sosyal psikoloji açısından incelemiştir (Turhan,2021,17-20). Bu konu kapsamında Mümtaz Turhan'ın Kültür Değişimleri' ne yönelik çalışması değerlendirilmiş ve Kültür Değişimleri Kuramı incelenmeye çalışılmıştır.

Mümtaz Turhan'ın Sosyo-Biyografisi

Mümtaz Turhan, II. Meşrutiyet'in ilan edildiği tarihte 1908 yılında Erzurum ilinin Horosan ilçesine bağlı Akçataş köyünde doğmuştur. Henüz sekiz yaşındayken, I. Dünya Savaşı esnasında, 1916 yılında Rusların Erzurum'u işgal etmesi nedeniyle ailesiyle beraber Kayseri'ye göç etmek zorunda kalmıştır. Turhan'ın küçük yaşta işgal ve göç görmesi onun millet, milliyetçilik ve vatan anlayışının şekillenmesinde, duygu ve düşünce dünyanın oluşumunda oldukça etkili olmuştur (Küçük,1977, 59). Göç sebebiyle Kayseri'ye gelen Mümtaz Turhan ilk ve orta öğrenimini Kayseri Sultani'sine okullarda bitirdikten sonra lise eğitiminin bir kısmını Bursa Lisesinde bir kısmını da Ankara Lisesi'nde

¹ Ayşegül Kip, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri (Din Sosyolojisi) Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi
aysegulkip94@gmail.com | ORCID: 0000-0002-5061-3724

tamamlamıştır. Üniversite eğitimi için İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümüne yazılan Turhan, Millî Eğitim Bakanlığının açtığı sınavı kazanarak 1928 yılında gittiği Berlin Üniversitesinde psikoloji öğrenimi görmüştür. Frankfurt Üniversite'nde psikoloji doktorası yapan Turhan doktora öğreniminden sonra 1936 yılında Türkiye'ye dönerek İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Deneysel Psikoloji Kürsüsü' ne asistan olmuştur. Turhan'ın asistan olduğu yıllar, 1933 Üniversite Reformu sonrasında özellikle Turhan'ın asistan olarak başladığı bölüm Cumhuriyetin yeni politikaları doğrultusunda şekillendirilmeye başlamıştır. Turhan bu gelişmeler üzerinde bir aktör olarak o süreçte etkin olmasa da gözlemleme imkânına sahip olmuştur. Turhan 1939 yılında ise “Yüz İfadelerinin Tefsiri Hakkında Tecrübî bir Tetkik” adlı teziyle doçent olmaya hak kazanmıştır. Doçentliğinden bir yıl sonra “E. Kretschmer Kontitüsyon Tiplerinin Münevver Bir Türk Kitlesi Arasındaki Yayılışı” isimli çalışmayı Pedagoji Enstitü Çalışmaları Dergisi'nde yayımlatan Turhan'ın (Küçük,1977,133) bu dönem yapmış olduğu çalışmalar incelendiğinde pozitivist deneysel psikolojiyi bilimsel bir paradigma olarak desteklediği (Batur,2006, 217,230) ve Kemalist eğitim reformunun ihtiyaçlarına ve eğitim politikalarına uygun olduğu dikkat çekmektedir.

Turhan; Batıda antropoloji çalışmalarının önem kazandığı dönemde, 1944 yılında British Council'in bursuyla İngiltere'ye Cambridge Üniversitesine gitmiştir. Burada kültür değişimleri çalışmaları yapan sosyal psikolog ve antropolog birçok kişi ile çalışma ve tanışma fırsatı bulan Turhan özellikle F.C. Bartlett'den etkilenmiş ve Kültür Değişimleri kitabını ona atfederek ikinci doktorasını burada yapmıştır (Turhan,2021,6). Kültür değişimlerini sosyal psikolojik bağlamda ele alan Turhan bu tez ile Türkiye'ye dönmüş ve daha fazla genişletme imkânı bulmuştur. Turhan'ın tecrübi psikoloji okumak için devlet bursu ile Almanya'ya gitmesi, İngiltere'de antropoloji ve sosyal psikoloji alanına yönelerek çalışmalar yapması erken dönem Cumhuriyet eğitim politikalarıyla uyum içerisindedir. Örneğin Turhan'ın üniversite eğitimi aldığı dönemde devlet bursu ile Almanya'ya gönderildiği süreçte Avusturya'ya da pedagoji okumak için öğrenci gönderilmektedir. Bu, yeni kurulan Cumhuriyet'in eğitim reformunda hangi ülkeleri model aldığını gösteren bir durumdur. Öğrenci gönderilirken bu ülkelerin seçilmesi devletin dış politikadaki eğilimini de göstermektedir (Batur, 2003, 255, 264).

1946 yılından itibaren siyasi arenada çok partili döneme geçişle beraber değişen dünya konjonktürüne uyum sağlama eğilimi güç kazanmıştır. Bu dönemde aynı zamanda siyasette liberalleşmeler gözlemlenmiş ve eleştiriler Osmanlı Batılılaşmasını da kapsayacak şekilde açık, somut ve anlaşılır bir hal

almıştır. Batılılaşma Cumhuriyetin ilk yıllarında devletin siyasal tercihi olmuştur. Bu noktada Mümtaz Turhan'ın ismi bu geleneğin en önemli ismi olarak karşımıza çıkmaktadır (Demirel, 2003, 228-230). Turhan 1950 sonrasında Türk siyasetinde sağ muhafazakâr çizgide olan, 1950-1960 yılları boyunca birçok bilimsel çalışmalar yapan ve yaptığı çalışmalarla yaşadığı dönemin düşünce ve siyasal gündemini yansıtan düşünce adamıdır. Yazmış olduğu kitapların isimlerine ve konularına bakıldığında Anglo-Amerikan üniversitelerinde okutulan sosyoloji müfredatı ile uyum içerisinde olduğu dikkat çekmektedir.

1940'ların düşünce ortamı Turhan'ın toplum anlayışının biçimlendiği yıllar olsa da önemli eserlerini 1950'lerde vermiştir. Bu dönemde yazdığı eserlerde genellikle Türkiye modernleşmesi üzerinde durmuştur. 1960'lı yıllar ise Turhan'ın günlük siyasetle iç içe olduğu ve siyasi tartışmalarda bulunduğu bir süreçtir. Bu dönemde İslamcılık, milliyetçilik ve sosyalizm yükselişe geçen unsurlardır. Yine bu dönemde Soğuk Savaş olgusu da vardır. Soğuk Savaş koşulları ülkeyi Amerikan etkisine açık hale getirmiştir. Nitekim Turhan'ın bu yıllarda yazdığı eserlerde Amerikan etkisi hissedilmektedir. Bu ortamda Turhan yapmış olduğu çalışmalarda Anglo-Amerikan tarzı ekonomik kalkınmayı ve modernleşmeyi savunmuştur. Turhan'ın bu tutumuna karşı dönemin Sol'u ise direnç göstermiş Atatürk devrimlerini daha fazla ön plana çıkarmak istemiştir. Nitekim Turhan'ın Kültür Değişimleri ve Garplaşmanın Neresindeyiz eserleri devrimlerin uygulanma ve yorumlanma biçimlerine yönelik eleştiriler barındırmaktadır (Aygün, 2010, 2, 15, 20).

Sonuç olarak Mümtaz Turhan'ın tarihsel süreci ve düşünsel serüveni 1940-1950 arası dönem ile 1950 sonrası dönem şeklinde iki dönem olarak değerlendirilebilir. 1940-1950 arası dönemde Turhan daha çok bilimsel çalışmalarına ağırlık vermiştir. 1940'ların ortalarından itibaren Turhan'ın büyük bir dönüşüm yaşadığı görülmektedir. Bu dönüşümde dönemin siyasal koşullarının büyük etkisi bulunmaktadır. 1950'li yıllara gelindiğinde ise siyasal tutumu daha belirginleşmiştir. Bilimsel çalışmalarının yerini daha çok siyasal ve toplumsal olaylar almıştır. Turhan'ın ilgisi değiştiği gibi akademik tutumunda da farklılaşmalar olmuştur. Kıta Avrupası bilim geleneği anlayışından Anglo-Amerikan bilim geleneğine bir dönüş yaşanmıştır. Bu durum eserlerinde de bakış açısını psikolojiden sosyal antropolojiye ve sosyolojiye çevirmesini beraberinde getirmiştir.

Turhan'ın Kültür Değişimleri kitabında yapmış olduğu kültür tanımının İngiliz ve Amerikalı antropolog ve etnologlara dayanarak yapıldığı ve antropolojik bir karakter taşıdığı görülmektedir (Turhan, 2021, 30). Turhan'ın

bu eğilimde olması dönemin şartları düşünüldüğünde anlaşılabilir. Çünkü II. Dünya Savaşı'ndan sonra ülke genelindeki genel eğilim ırk temelli antropolojiden kültür temelli antropolojiye geçiştir (Eğribel ve Özcan, 2009, 33-34). Bu geçiş Turhan'ın fikir dünyasında ve eserlerinde de görülmektedir. Örneğin 1960'lı yıllarla birlikte Soğuk Savaşın kızışması, ülkede yaşanan komünizm tehlikesi, yaşanan düşünce ve fikir ayrılıkları Turhan'ın "Millî Kültür'e kavuşmaktan bahsetmesine yol açmıştır. Söz konusu konjonktürler Turhan'da millet olma, Millî bir kültüre ve devlete kavuşma, toplum olarak ortak bir amaç belirleme gibi konuların temel ilgisinin olmasını sağlamıştır (Akpolat, 2009, 362, 379). Turhan, eserlerinde Cumhuriyet Batılılaşmasına alternatif olarak Anglo-Amerikan tarzı modernleşme önermiştir. Ona göre ancak gerekli olan bilim kurumları kurulursa ve bilimsel zihniyet bütün toplumsal işlevlere dâhil olursa toplumsal yapı değişecektir. Toplumsal ve kültürel değişim önündeki en büyük engel ise bürokrasidir. Bürokrasi zorunlu kültür değişimine neden olmaktadır ve siyasal otoritenin dışarıdan müdahalesiyle gerçekleşen Batılılaşma toplumda bunalıma yol açmaktadır. Turhan'ın bu görüşü daha liberal değişimi savunmasında ve İngiliz tarzı modernleşmeyi arzı etmesinde etkin rol oynamıştır. Tarihsel süreçte gerçekleşen olaylarda devrim, inkılap, ihtilal gibi kavramlara mesafeli olmasında da bu bakış açısının etkisi vardır (Aygün, 2010, 36-37).

Turhan gerek Batı'da gerekse yurt içinde bilim ve siyasi çevre ile yakın temasta bulunmuştur. Örneğin 1949-1951 yılları arasında Birleşmiş Milletler Sosyal Komisyonu'nda Türkiye temsilcisi olarak görev yapmış, 1950 ve 1960'lı yıllarda Batılı siyasi ve bilim insanları ile sıkı ilişkiler geliştirmiştir. Ülke içinde ise DP'nin ideoloğu olduğu ifade edilmektedir. Yaşadığı dönemde aynı zamanda Türk Psikoloji Cemiyeti, Pedagoji Cemiyeti, Sosyoloji Cemiyeti, Muallimler Birliği, Türk Ocağı, Türkiye Turist Cemiyeti gibi birçok fikri ve ilmi derneğe de üyeliği bulunan Turhan Türk Ocağı'na ve Türk Psikoloji Derneği'ne de başkanlık yapmıştır (Küçük, 1977, 138, 146, 184, 185). Turhan 1 Ocak 1969'da karaciğer kanserinden vefat etmiştir.

Mümtaz Turhan'a Dair Yapılan Bilimsel Çalışmalar

Mümtaz Turhan'ın gerek eserleri gerekse hayatıyla ilgili birçok bilimsel çalışma yapılmıştır. Bu başlık altında erişilen çalışmaların künyelerine ve çalışmaların konularına kısaca yer verilmiştir.

"Gök-Özyer, Fatma Nur. (1990). Mümtaz Turhan'da Batılılaşma ve Kültür Değişimleri. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul". Fatma nur Gök Özyer'in yapmış olduğu bu çalışmada Turhan'ın Kültür Değişimleri ve Garplaşmanın Neresindeyiz?

Eserleri esas alınarak kültür değişimleri kuramı ve Batılılaşmaya getirmiş olduğu yaklaşım tespit edilmeye çalışılmış, aynı zamanda giriş kısmında Ziya Gökalp ile bir karşılaştırma yapılarak bu konudaki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Turhan'a ilişkin yapılan çalışmalardan bir diğeri; "Küçük, Hasan. (1977). Türk Milliyetçiliğinin Büyük Önderlerinden Prof. Dr. Mümtaz Turhan, Bütün Yönleriyle, İstanbul, TÜRDAV" dır. Hasan Küçük bu çalışmasında Mümtaz Turhan'ın birçok yönünü ortaya koymaya çalışmıştır. Kitabını yazmasının ana amacı; gerçek, şuurulu ve Müslüman Türk milliyetçiliğinin ana ilkelerine ait fikirleri okuyucuya sunmak ve Mümtaz Turhan'ı anlatmaktır (Küçük, 1977,15). Erol Güngör'ün Turhan'ın vefatından 14 yıl sonra kaleme aldığı yazı olan ve Hamle Dergisi'nden çıkan yazı ise Turhan'ın biyografisi niteliğindedir. "Güngör, Erol. (1983). "Mümtaz Turhan'ın Ardından". Hamle. 3(2). 18-20". Bir diğr çalışma Mümtaz Turhan'ın öğrencisi olan Beğlan Toğrol'a aittir. Vefatından bir yıl sonra kaleme aldığı makalede; Toğrol, Beğlan. (1970). "Hocamız Profesör Mümtaz Turhan", Tecrübi Psikoloji Çalışmaları Dergisi 8, 10-13. Künyeli çalışmada Toğrol; Turhan'ın eserlerinden kronolojik olarak bahsettikten sonra onun karakteristik özelliklerinden ve ilim dünyasındaki doldurulamaz yerinden bahsetmiştir. Turhan'ın vefatının 40. Senesinde Gazi Üniversitesi tarafından düzenlenen sempozyumda ise Turhan'ın yazdığı eserler ve makaleler yeniden değerlendirilmiş sempozyum editörlü kitap şeklinde basılmıştır. Özdemir, M. Çağatay, Yüksel, Galip, vd. (2009). Aramızdan Ayrılışının 40. Yılında Prof. Dr. Mümtaz Turhan Sempozyum Kitabı, Ankara. Demirel, Tanel. (2003). "Mümtaz Turhan", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık 3. İstanbul, İletişim Yayınları künyesiyle "Batılaşmak/Modernleşmek/Çağdaşlaşmak" kavramlarını farklı açılardan ideolojik bir değerlendirmeye alan, kavramları değişik açılardan düşünsel/ideolojik bir değerlendirmeye alan Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık kitabının 3. Cildi içinde Tanel Demirel "Mümtaz Turhan" başlığı ile Mümtaz Turhan'ın batılaşmak, modernleşmek, muasırlaşmak kavramlarına ve kavramlarının ardında yatan semantik/siyasal/ideolojik anlamlarına yer vermiştir. Türkiye'de kültür değişimleri, batılaşma ve modernleşme konularında Mümtaz Turhan ekolüne mensup bir akademisyen olan Yılmaz Özakpınar, sosyal psikolojik bir perspektifle yazdığı makalelerden oluşan kitabında; Özakpınar, Yılmaz. (2003). Kültür Değişimleri ve Batılaşma Meselesi, İstanbul, Ötügen Neşriyat. Künyesiyle Mümtaz Turhan, Ziya Gökalp, Osman Turan ve Erol Güngör'ün kültür ve medeniyet anlayışına geniş yer vermiştir. Yine Özakpınar (1970). "İlk Garplı Türk, Mümtaz Turhan", Tecrübi Psikoloji Dergisi. 8. Yazısında Mümtaz

Turhan için Garplılaşma ve garp ne ifade etmektedir? Kısaca ifade etmiş ve vefatının ardından bir yıl sonra aziz hatırası için kısa bir yazı yazmıştır. Çağatay Özdemir tarafından derlenen Türkiye’de Sosyoloji İsimler- Eserler –I Kitabı’nda ise Korkmaz, Abdullah (2008). “Mümtaz Turhan” Türkiye’de Sosyoloji İsimler- Eserler-I, Ankara, Phoenix Yayınları künyesiyle Abdullah Korkmaz, Mümtaz Turhan’ın eserlerine ve tarihi kişiliğine yer vererek sosyolojik kişiliğini tanımlama girişiminde bulunmuştur. Son olarak Aygün, Mehmet (2013). Mümtaz Turhan ve Batılılaşma Tartışmaları. İstanbul, Doğu Kitapevi. Künyesiyle verilen çalışma 2010 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Bölümünde tamamlanan bir Yüksek Lisans teziyken 2013 yılında kitaplaştırılmıştır. Aygün bu çalışmasında Turhan’ın Osmanlı Batılılaşmasını ve Cumhuriyet Batılılaşmasını okuyucusuna sunmaktadır.

Mümtaz Turhan’ın Etkilendiği İsimler

Mümtaz Turhan’ın 1928 yılında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yapılan sınavı kazanarak Berlin Üniversitesinde psikoloji eğitimi almaya hak kazanması, ardından Frankfurt Üniversitesinde psikoloji doktorasını yapması onun yaşamındaki fikri aydınlanmanın ilk basamağıdır. Turhan bu aşamada Gestalt Psikolojisi’nin kurucusu olan Max Wertheimer’den ders alarak bu teoriden etkilenmiş ve çalışmalarında yüz ifadelerinin algılandığı ortama göre değişebileceğini ifade etmiştir. Turhan henüz doktora yaparken Türkiye’ye ziyaret gerçekleştirmiş ve bu sırada kendi köyünü ziyaret ederek ve çevre köyleri de gözlemleyerek Kültür Değişimleri çalışmasının temelini atmıştır (Gök-Özyer, 1990). Yapmış olduğu iki aylık gözlem neticesinde Almanya’ya geri dönen Turhan doktorasını tamamladıktan sonra Max Wertheimer’den aldığı derslerin de etkisi ile 1932 yılında “Yüz İfadelerinin Tefsiri Hakkında Tecrübi Bir Tetkik” çalışmasıyla doçent olmuştur.

1936 yılında Türkiye’ye döndüğünde Turhan Wilhelm Peters tarafından kurulmuş olan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tecrübî Psikoloji Kürsüsü’nde asistan olarak görev yapmış 1939 yılında ise doçent olmuştur (Toğrol, 1988,1). Tıpkı Turhan’ın Yüz İfadelerinin Tefsiri Hakkında Tecrübi Bir Tetkik adlı doçentlik tezine paralel özellikler taşıyan Peters’in de çeşitli halk tabakalarından oluşan Türk çocuğunun hususiyetinin ve zihni tekâmül seyrinin esaslı suretle bilinmesi amacıyla Binet-Simon zekâ testlerinin binden fazla çocuk üzerinde denendiği bir çalışması vardır. Dolayısıyla Turhan Almanya’daki eğitiminde Max Wertheimer’den ve teorilerinden etkilenip çalışmalarını bu doğrultuda yaparken Türkiye’ye döndüğünde de Wilhelm Peters ile Tecrübi Psikoloji Kürsüsü’nde eşgüdümlü çalışmalar yapmıştır. Örneğin Turhan’ın 1942 yılında Kretschmer’den Beden Yapısı ve Karakter

eserini tercüme etmesi ve bu tercümenin Maarif Vekaleti Devlet Matbaası tarafından basılması, 1944 yılında Wilhelm Peters'in Irk Psikolojisi ve Ergenlik ve Delikanlılık Çağı'nı tercüme etmesi Turhan'ın Wilhelm Peters ekolünden etkilendiğini ve dönemin siyasetini yansıtır şekilde çalışmalar yaptığını göstermektedir. (Küçük, 1977, 133).

Nitekim Turhan bu etkiyle çalışmalarını genellikle fiziki antropoloji alanında gerçekleştirmiştir. Ancak bu tarihten itibaren Turhan'ın yaklaşımında bir dönüşümün olduğu görülmektedir. Bu dönüşümde etkili olan unsurlardan birisi de II. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında önü açılan Alman ekolünün ve ırkçı-Turancı siyasi kadroların 1944 yılıyla beraber tasfiye edilmeye başlanmasıdır. Turan bu tasfiye hareketleri devam ederken, İngiltere'ye Cambridge Üniversitesine gitmiştir. Çalışmalarında da görüleceği gibi burada bir tutum ve zihniyet değişimi yaşamış Frederic Bartlett' in yanında ikinci doktorasını yapmıştır. İngiltere'de Turhan'ın ilgisi hocası Bartlett' in çalışmalarının da etkisiyle fiziki antropolojiden sosyal antropolojiye ve etnolojiye kaymıştır. Nitekim bu değişim Amerikan bilim anlayışının hâkim duruma geçmesi ve çalışma sahalarının fiziki antropolojiden kültürel antropolojiye kaymasıyla da örtüşen bir durumdur. F. Bartlett, Turhan'ın köy topluluğu üzerinde çalışmalarıyla ilgilenen ve araştırmasını bir tez halinde geliştirmesini isteyen ve nihayetinde 1990 yılından itibaren çok sayıda baskıya giren Kültür Değişimleri çalışmasının oluşumunda etkili olan kişidir. Kültür Değişimleri; Mümtaz Turhan'ın F. Bartlett' in yanında yapmış olduğu doktora tezidir. Mümtaz Turhan'ın yapmış olduğu bu çalışma aynı zamanda onun İngiltere'ye gittikten ve F. Bartlett' in yanında doktora eğitimi aldıktan sonra Anglo- Amerikan bilim/egitim tarzına kayışını göstermektedir (Aygün, 2010, 12,13).

Mümtaz Turhan Almanya'da doktora ve doçentlik aldıktan sonra ikinci doktora için dokuz yıl sonra İngiltere Cambridge Üniversitesi'ne gitmesinin altında sadece mesleki-bilimsel yetkinlik aranmamalıdır. Aynı zamanda Türkiye'deki değişen siyasal ortamın, tercihlerin ve eksen kaymasının da etkisi vardır. Bu etki Turhan'ın kültür ve kültür değişimlerini açıklamak için kullandığı tanımlarda ve örneklerde görülmektedir. Birçoğu Amerikan ve İngiliz antropolog ve etnologlardan alınmış ve onların etkisinde kalınmıştır (Aygün, 2010,14).

Sonuç olarak; Mümtaz Turhan 18. Yüzyıldan itibaren toplumsal yapısı ve kültürü Batı medeniyetine yönelip değişen Türkiye'de kültür değişimlerini sosyal psikoloji açısından ele alan önde gelen ilim adamlarındandır. Kültür Değişimleri çalışması ise bu çabasının kavramlaşmış halidir. Onun Türk

düşüncesine yapmış olduğu bu etki aslında düşünce oluşumundaki üç boyutlu etkiden kaynaklanmaktadır. Birincisi Berlin Üniversitesi Psikoloji Bölümünü bitirdikten sonra Frankfurt Üniversitesinde Gestalt Psikolojisinin kurucusu olan Max Wertheimer'den etkilenmesi ve deneysel psikoloji alanında doktora yapması, ikincisi Cambridge Üniversitesi'nde F. Bartlett' in yanında ikinci doktorasıyla kültürel antropolojiye geçiş yapması, üçüncüsü ise Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra içine girilen Batılılaşma sürecinde modernleşme ve kalkınma konularıyla yakından ilgilenmesidir (Özakpınar, 2012, 422).

Mümtaz Turhan'da "Kültür Değişimleri"

Kültür Değişimleri; 1936- 1942 ve 1948 yıllarında yapılan ve 1950 yılında kitap olarak yayınlanan bir saha çalışmasıdır. Mümtaz Turhan yapmış olduğu çalışmada Erzurum'da farklı zamanlarda bulunmuş, hem köyündeki kültür değişimini tespit etmeye hem de batılılaşmanın hızını, genişliğini, niteliğini ve yoğunluğunu tarihsel süreci içinde tespit etmeye çalışmıştır. Bununla beraber ülkenin geniş bir kesimini oluşturan köylerin değişimine ne ölçüde açık olduğunu, bunun nedenlerini, maddi/manevi kültür unsurlarını, değişimin hızını ortaya koymaya çalışmıştır. Kısacası Mümtaz Turhan, köyde meydana gelen değişimleri, Lale Devri'nden cumhuriyetin ilanına kadar ki süreçte batılılaşma anlayışı ve serüvenini kültür değişimleri bağlamında da incelemek istemiş ve Türkiye'nin neden istenilen batılılaşmayı gerçekleştiremediğini ve köydeki değişen/değişmeyen unsurları kültür değişimleri bağlamında ele almayı amaçlamıştır.

Turhan, Kültür Değişimleri çalışmasında öncelikle kültür ve kültür değişimlerinin neliğini ortaya koymaya çalışmıştır. Daha sonra kültür değişimlerinin çeşitlerini Osmanlı- Türk tarihindeki gelişmeler bağlamında açıklamaya çalışmıştır. Bununla beraber kültür değişimlerini anlamak için Erzurum'un köylerinde uzun süreli saha çalışmalarına da devam etmiştir. 1915 yılında, Turhan'ın da köyünün içinde bulunduğu Doğu Anadolu bölgesinde Rus işgali yaşanmış, bu bölgeden iç bölgelere göç yaşanmıştır. Turhan, bu bölgeyi temsilen Kars ve Erzurum arasındaki beş köy cemaatini seçerek işgal sonrası kültür değişimlerini incelemiştir. 16 yaşına kadar beraber yaşadığı köy topluluğu işgalde Kayseri'ye göç etmiştir. Kayseri'de geçirdikleri sekiz yıllık şehir hayatından sonra eski yurtlarına dönen köy cemaatini ilk kez 1932'de ziyaret eden Turhan büyük şaşkınlık yaşamış, onların şehir hayatındaki alışkanlıklarında büyük değişiklikler olduğunu gözlemlemiştir. İşgalden sonra köydeki ve köy çevresindeki fiziki değişikliklere rağmen köy cemaatinin kültürünün bütünlüğünü koruması ve kaldıkları yerden çok az farklılıklarla

devam etmeleri Turhan'ı oldukça şaşırtmıştır. Mümtaz Turhan'ın fark ettiği durumlardan birisi de büyük şehirlerde kültür değişimleri sonucunda kültür bütünlüğü tamamen bozulurken ve istikrarsızlık hâkimken köy cemaatinin işgale ve göçe rağmen sekiz yıldan sonra aynı kültür bütünlüğünü yeniden sağlamış olması ve köy ve şehir arasındaki bu zıtlık durumudur. Turhan bu durumu fark ettikten sonra bilimsel analizlerle bu durumu analiz etmeye çalışmıştır. Saha çalışması ve gözlemleri için Ardos, Azap, Zanzak, Zars ve Horasan köylerini belirlemiştir. Bu köylerin sınıra yakın olmaları Rus tesirinde, göç nedeniyle Kayseri etkisinde, tarihsel süreçte büyük bir deprem yaşamaları nedeniyle de nüfusta ve coğrafi şekillerde değişim yaşamaları nedeniyle sosyal, ekonomik ve kültürel değişimler yaşamışlardır (Turhan, 2021, 49). Bu çerçevede Mümtaz Turhan'ın çalışmasının ana problemi; üyesi bulunduğu bu cemaatlerde, göç sırasında Kayseri halkı ve civar Kars halkı ile temas neticesinde ne gibi maddî kültür unsurlarının “alıntı”landığı ve bu kültür unsurlarının diğer sahadaki maddî ve manevî unsurlarında ne gibi değişimlere sebep olduğudur. Turhan'a göre çalışmaya başlamadan önce öne sürdüğü hipotezler ile çalışma sonuçları uyum göstermektedir. Turhan'a göre; öncelikle serbest kültür değişiminin olması için iki farklı kültürün temas etmesi gerekmektedir. İkincisi; Bir kültür diğer kültürden iktibas edeceği kültür unsurunu seçmektedir. Yani fonksiyonel bir elementli seçimle almaktadır. Üçüncüsü; İktibas edilen kültür unsuru aynen alınmamaktadır. Yerli olan kültür içinde asimile edilerek ve süzgeçten geçirilerek alınmaktadır. Dördüncüsü ise eğer kültür değişimi empoze yani mecburi biçimde değil serbest biçimde olursa yerli kültürün bütünlüğü de sağlanmış olmaktadır (Ayvalıoğlu vd. 1988, 70-71).

Kültür Değişimleri çalışmasını oluşturan ana kavramlar bulunmaktadır. “Kültür Değişimleri” kavramını anlayabilmek için Mümtaz Turhan'da kültür, maddi kültür, manevi kültür, serbest kültür değişmesi, zorunlu (empoze) kültür değişmesi, alıntı (iktibas) kavramlarının bilinmesi gerekmektedir.

Kültür, Maddi Kültür- Manevi Kültür

Turhan'a göre kültür; toplum içinde bulunan maddi ve manevi bütün değerleri barındıran, zihinsel, eylemsel, duruş, davranış ve hissiyatını ele alan bir bütünsellik (attitude) ve bütün bunların birbiriyle ilişkili şekilde birbirinden etkilenmiş halde oluşmuş yapısıdır. Turhan, kültürü maddi kültür ve manevi kültür olarak iki kısma ayırmaktadır. Ona göre maddi ve manevi kültür alanlarında kültür değişimi sırasında değişimler görülebileceği gibi bazen de değişim görülmemekte ve bu alanlardaki değişimler reddedilmektedir (Turhan, 2021, 36-37).

Maddi Kültür

Turhan'ın maddi kültür ile kastettiği daha çok teknik araçlardaki modernizasyondur. Örneğin Kayseri'ye yapılan göçten sonra memleketlerine dönen köy cemaatinin dört tekerli araba kullanmaya başlaması, yağ ve peynir yaparken makine ve peynir mayası kullanımına geçmeleri maddi kültür alanında görülen değişimler olarak ifade edilebilir. Ancak köy halkı maddi kültür olarak edindikleri her unsuru kabul edip benimseyememiş bir süre sonra bırakmıştır. Bunun ardındaki en önemli sebep ise maddi kültür unsurlarının birbirine uyum göstermemesi ve kültür değişiminin bu alanda yaşanmamasıdır (Ayvalıoğlu, 1988, 70-71).

Manevi Kültür

Manevi kültür ise eğitim, sağlık, ticaret ve din sahaları ve bu sahalarda görülen değişimlerdir. Turhan'a göre manevi alanda görülen değişimler, maddi alanda görülen değişimlerin çok üstündedir. Bunun nedeni köy cemaatinin fakir ve teknik açıdan geri olmasıdır. Bu durum maddi kültüre ait yeni unsurların ithalini zorlaştırmıştır. Maddi ve manevi kültür konusunda zihinde beliren soru şudur, Bir toplumun zihninde ve tutumunda meydana gelen değişim kültürün maddi kısmında yaşanan değişimin bir sonucu olarak mı ortaya çıkmaktadır. Yoksa ortaya çıkacak başka değişimlerin işareti midir? Yani önce zihniyet, tutum, norm ve değerlerde bir değişim mi meydana gelmektedir (manevi kültür alanında bir değişim mi yaşanmaktadır). Maddi-manevi kültür ikileminde tetikleyici olan hangisidir? Zihinde beliren bu soruya Turhan'ın cevabı; manevi kültürde gerçek bir değişim olmadan maddi kültürde genel, devamlı, başarılı ve derinden bir değişim olmayacağı yönündedir (Turhan, 2021, 63).

Kültür Değişmesi, Serbest Kültür Değişmesi- Mecburi Kültür Değişmesi, “İktibas”

Turhan'ın Kültür Değişmeleri çalışmasını oluşturan ana kavramlardan bir diğeri de serbest kültür değişmesi ve zorunlu (empoze) kültür değişmesidir. **Kültür değişmesi**; iki farklı kültürün karşılaşması sonucunda meydana gelmektedir. Kültür değişmesinin olması için bazı şartların oluşması gerekmektedir, kültür, bir toplumda istek, arzu ve ihtiyaçların karşılanmadığı ve değişen şartlar karşısında yetemediği durumda kendisini değişime zorlamaktadır. Bu durumda ya başka toplumdan etkilenmekte ya da kendini değişime zorlamaktadır.

Kültür değişmelerinin ilk aşamasını oluşturan **iktibas (alıntı)** ise bir grup veya topluluğun başka kültürlerden belirli unsurları aynen almasını ifade etmektedir. Mümtaz Turhan Barlett'in “Psikoloji ve İlkel Kültür” adlı

kitabından yola çıkarak kültür değişimlerinin niteliğini tartışmış ve **iktibas** kavramı Barlett'den etkilenecek çalışmasında kültür değişimlerinin ilk aşaması olarak sunmuştur. Ona göre, kültür değişimleri esas olarak ya “iktibaslar” (alıntı) veya çeşitli kültürlerin birbiriyle teması ve karışması sonucunda meydana gelmektedir (Turhan, 2021, 19, 38-39).

Serbest Kültür Değişmesi; hiçbir iç ve dış baskı olmadan bir sosyal grup veya toplumun yabancı bir kültürün taşıyıcısı olan toplum veya grupla karşılaştığında bazı unsurlarını benimsediğinde yaşanan değişimdir. Mümtaz Turhan'a göre bir kültür unsurunun ortaya çıkması 2 şekilde olmaktadır:

1. Ya yabancı bir kültürden kısmen değiştirilip, geliştirilerek olmalıdır.
2. Ya da söz konusu topluma mensup fertlerin keşif veya icadı yoluyla olmalıdır.

Hemen hemen bütün serbest kültür değişimlerinde yabancı bir kültür unsurunun alınıp özümseenebilmesi için üç aşama gereklidir:

1. Yeni bir kültür unsurunu o topluma ilk getiren girişimci/ tüccar vb. zümreden kişinin bu kültür unsurunu kabul ve intibak süresi.
2. Halkın (bir kısmının da olabilir) yeni kültür unsurunu kabul ve intibak süresi.
3. Yeni bir kültür unsurunun mevcut kültürle uzlaşabilmek için geçirdiği değişim ve intibak süresi.

Bu üç aşamalı, benimseme ve uyum süresi Turhan'ın kuramında önemli bir yer tutmaktadır. Turhan, değişimin temeline bireyi oturtturarak halk ve mevcut kültürün yeni kültürü benimseme ve uyumunu ikinci plan da tutmaktadır. Yeni bir kültür unsurunun ediniminde ve cemiyette yayılmasında oldukça etkili olan birtakım unsurlar bulunmaktadır. Tecessüs, yani belli etmeden öğrenmeye çalışma, fayda temini, yenilik, itibar kazanma faktörü, yeni unsurun mevcut kültür şekillerine, sistemine uyması gibi bu unsurlardan bazılarıdır. Fayda temini ise yeni kültür unsuru kazanımında öncelik verilen faktördür (Turhan, 2021, 41- 42).

Serbest Kültür Değişimleri Bağlamında Köyde Kültür Değişimleri

Mümtaz Turhan; serbest kültür değişimleri üzerinde etkili olan faktörleri üç kategoride incelemiştir.

1. Muhacirlik ve yeni yere yerleşme faktörü. Kayseri'ye yapılan göç ile yeni bir kültürle ve ictimai grupla temas kurulmuş ve şehir hayatı ile tanışılmıştır.

2. Kars'ın elli yıl Rus işgalinde kalışından sonra anavatana geçmiş, süreç içerisinde Kars'ta Rus etkisi yaşanmıştır.

3. Ayrıca cemaatin asıl yaşadığı bölgede coğrafi ve sosyal değişimler yaşanmıştır. Bunlar:

a- Savaş sırasında Ruslar tarafından Erzurum ile Sarıkamış arasında yaptırılan dekovil hattı (raylarda hareket etme kabiliyetine sahip makine, hayvan veya insan gücüyle yürüyebilecek şekilde dizayn edilmiş vagon) ayrıca bir kara yolu daha yaptırılarak bu köylerin civar bölgeler ile bağlantısı sağlanmıştır.

b- Yine savaş dolayısıyla buralarda ziraat işçiliği yapan Ermeniler Rusya'ya gitmiş, ölüm ve geri dönüş gibi sebeplerle işsizlik yaşanmış bunun yerini dışarıdan gelen işçiler dolduramamıştır. O

c- 1928 yılında meydana gelen deprem halk üzerinde olumsuz etki bırakmış ve yeni yatırımlar yapma isteğini kırmıştır. Mümtaz Turhan'ın Erzurum üzerindeki serbest kültür değişimleri gözlemlerinin neticesi olarak karşımıza çıkanlar maddeler olarak bunlardır. Bununla birlikte Turhan, maddi kültürde ve manevi kültürde meydana gelen değişimleri de bu faktörler üzerinden tahlil etmiştir. Örneğin “muhamirlik ve yeni yere yerleşme faktörü” ne atfen maddi kültürde meydana gelen değişimleri açıklamıştır. Köy cemaati döner dönmez evlerinin şeklinde, yapılaş tarzında, ziraat usullerinde, hayvan yetiştiriciliklerinde -özellikle sütçülük- genel olarak değişime gitmişlerdir. Bu durum maddi kültürde birtakım değişimlerin olduğunu göstermektedir (Turhan, 2021, 57-58). Turhan tıpkı maddi alanda olduğu gibi manevi kültür alanında göç dönüşünde değişimlerin olduğunu ifade etmiştir. Köy cemaatinin dine, eğitime, sağlığa ve ticarete karşı tutumunda gözle görülür bir değişim olmuştur. Örneğin göçten önce koca karı usulü tedavi ve hocaya okutma ile şifa bulmaya çalışanlar muhamir olarak bulundukları Kayseri’de şehir hayatının da etkisiyle hastalandıklarında hastaneye gitmiş ve bulaşıcı hastalıklara karşı aşılanmışlardır. Bu durum sağlık ve tıbbı karşı tavır değişimini beraberinde getirmiş ve manevi kültür değişiminin yaşanmasını sağlamıştır (Turhan, 2021, 63).

Ancak tüm kültür unsurlarının hepsi kabul edilip benimsenmiş değildir. Bu kültür unsurlarından bazıları ilk olarak kabul edilmiş, bir süre denenmiş ancak daha sonra reddedilmiştir. Diğer bir kısmı ihtiyaç duyulduğu ve ihtiyaçları karşılayacağı bilindiği halde maddi ve teknik yetersizlikler nedeniyle kabul edilememiştir. Bir diğer kısmı ise birçok teklif ve desteklerin olmasına rağmen denenmeden halk tarafından baştan reddedilmiştir. Turhan bu unsurları 3’lü kategoriye ayırarak örneklerle sunmuştur. Birinci kategoride; “Evvela kabul edilip denendikten sonra reddedilen yeni unsurlar” yorumu bulunmaktadır. Turhan buraya çeşitli meyve sebze ve iki tip buğday örneğini sunmuştur. İkinci kategoride; “Büyük bir ihtiyaca cevap teşkil edecekleri için çok arzu edilmelerine rağmen kabul edinmeyen unsurlar” bulunmaktadır. Buraya ise

harman, biçme, tohum ekme makinasını örnek olarak sunmuştur. Daha çok teknik, yedek parça temini, usta eksikliği ve ekonomik imkânsızlıklardan dolayı reddedilen maddi kültür unsurlarıdır. Üçüncü kategori “Hiç denemeden doğrudan doğruya reddedilen unsurlar” dır. Bu kategoride ise peçe ve çarşafın lağvı, şapkanın kabulü, meyve fidanlığı tesisi ve temizliğe dair bazı tedbirler gelmektedir (Turhan, 2021, 66-73).

Mecburi Kültür Değişmesi

Farklı kültürlerle sahip toplumlardan birinin kendi kültürünü veya kültürünün bazı unsurlarını kabul etmesi için diğer grup üzerinde baskı kurması veya idari güç ve yetkiye sahip birinin yabancı kültür unsurlarını kendi toplumuna zorla kabul ettirmeye çalışmasıyla ortaya çıkan değişimdir (Turhan, 2021, 86). Kur'an-ı Kerim'de anlatılan Firavunun İsrailoğullarını köleleştirici muamelesi (Şuara, 26/22) bu duruma örnek olarak verilebilir.

Mecburi kültür değişimleri genellikle kültürü temsil eden cemiyetlerin doğrudan karşılaşmalarıyla gerçekleşmektedir ve taraflardan birinin mahkûmiyeti ile sonuçlanmaktadır. Bu şekilde oluşan bir temasla karşılaşan gruplardan birisinin hâkim olması durumunda kendisini karşı tarafa sosyal ve kültürel açıdan daha küçük gören grup tarafında benzemeye çalışma şeklinde görülmektedir. Bu şekilde meydana gelen karşılaşmalarla ortaya çıkan mecburi kültür değişimlerinin sonuçları ise toplumsal açıdan yıkıcı ve zarar verici olmaktadır. Bunun asıl nedeni ithal edilmiş ve empoze olması değil; mevcut durumda var olan kültür unsurlarının fonksiyonlarına engel olması ve işlev kaybı yaşatmasıdır (Turhan, 2021, 86-88). Nitekim mecburi kültür değişimleri fertlerde hoşnutsuzluklara, manevi huzursuzluklara, aidiyet sorunlarına, geçmişe duyulan özlemlere, mazinin sorunlarına daha olumlu bakmaya neden olmaktadır.

Serbest ve Mecburi Kültür Değişimleri Bağlamında Değişimin Tarihsel Boyutu

Kültür Değişimleri kitabının ikinci kısmında Mümtaz Turhan köyde meydana gelen değişimleri, Lale Devri'nden Cumhuriyetin ilanına kadar geçen süreç içerisinde batılılaşma anlayışını kültür değişimleri bağlamında ele almıştır. Turhan'ın bu bölümde asıl amaçladığı şey; Osmanlı Türk modernleşmesinde geline noktanın istenilen bir batılılaşma olmadığını ortaya koymaktır. Ona göre Türkiye'nin geçmişinden gelen Batı karşısındaki durumunun ve değişim mücadelesinin istenilen sonucu vermemesinin sebepleri “mecburi kültür değişimleri” bağlamında ele alınmıştır (Turhan, 2021, 101). Turhan, Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan Batılılaşma çabasının

tarihi sürecini üç döneme ayırarak² incelemiştir. Turhan'ın dönemlendirmesinde; 1. Dönem serbest kültür değişimleri görülmektedir. 1. Dönem; matbaanın alındığı ve Lale Devri yani İstanbul'un yüksek ailelerinde Fransız kültür ve yaşam pratiklerinin gözlemlendiği dönemdir. 2. Dönem; III. Selim Dönemi olarak adlandırdığı dönemdedir. Mecburi kültür değişimleri yavaş yavaş görülmeye başlandığı bu dönemde bazı kültür unsurları Batı'dan alınmaya çalışılırken, bazılarının ise alınmamasından yana bir tutum sergilenmiştir. Dolayısıyla bu dönem serbest kültür değişiminden mecburi kültür değişimine geçişin yaşandığı bir dönemi ifade etmektedir. Yeniçeri Ocağı yerine Batılı anlamda bir ordu olacak Nizam-ı Cedid kurulurken, kılık-kıyafet, örf ve adetlerin değiştirilmesine yönelik bir girişimde ise bulunulmamıştır. 3. Dönem ise II. Mahmut Dönemidir. Tamamen mecburi kültür değişimlerinin görüldüğü dönemde yeniçeri ocağının lağvedilmesi, askeri, tıp, kara, deniz ve mühendislik okullarının kurulması; kılık-kıyafet, yaşam tarzı ve sosyal hayattaki yeniliklerle Batılı toplumlara benzeme veya onları taklit etmenin başladığı görülmektedir. Bu değişim sosyo-kültürel birçok alanda batı üstünlüğünün onaylandığını gösteren bir durumdur (Özkul, 2009, 45-46). Turhan, mecburi (güdümlü) kültür değişmelerini II. Mahmut'tan sonraki dönemlerde de Tanzimat, Islahat Fermanları, I. ve II. Meşrutiyet'ten 1923' kadar çeşitli örnekler üzerinden incelemiştir (Turhan, 2021, 119).

Sonuç olarak görüleceği üzere Mümtaz Turhan kitabında sadece köy üzerindeki kültür değişmelerini değil aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Batı karşısındaki durumunu da tarihsel bağlamda incelemiştir. Batılılaşma meselesini, Lale Devri'nden başlayarak Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen süreci (1718-1923 yılları arası) incelemesi ve bunu yaparken de kültürel değişmelerinden bahsetmesi eserin çıktığı dönemden günümüze kadar önemini neden kaybetmediğinin göstergelerinden biridir. Mümtaz Turhan'ın Kültür Değişimleri kitabının ilk baskısı 1951 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından yapılmıştır. Mümtaz Turhan kitabın tüm eksikliklere rağmen 15 yılda tamamlandığını ifade etmiştir. Kitap toplamda 3 Kısım 9 Fasıldan oluşmaktadır.

² 1. 19. Asra kadar olan dönem (Serbest kültür değişmelerinin olduğu dönemdir)

2. III. Selim zamanı. (Serbest ve mecburi kültür değişimleri arasındaki geçiş dönemidir)

3. Bir kısmının II. Mahmut'la başladığı ve çeşitli devrelere ayrılan dönem (Kültür değişmelerinin mecburi şekilde meydana getirilebileceği inancının belirmeye başladığı dönemdir).

a) II. Mahmut'tan Tanzimat'a kadar; b) Tanzimat'tan 1876'ya kadar; c) 1876'dan 1908 inkılabına kadar; d) 1908'den 1923'e kadar; e) 1923'ten günümüze kadar (Turhan, 2021, 101).

Kültür, Kültür Değişimleri ve Din İlişkisi

Tarihsel süreç içerisinde tüm toplumlar, farklı kültür, din ve medeniyetlerle iletişim ve ilişki kurduklarında sosyal ve kültürel yapılarında değişim ve dönüşümler yaşamaktadır (Sinanoğlu, 2008, 24). Bu sosyal ve kültürel alanlarındaki dönüşümle belirtilmek istenen ise; bir topluluğun yapı, kültür ve din evreninde ortaya çıkan değişimlerdir (Bottomore, 1977, 313).

Dinamik yapıya sahip olan toplumlarda; dinin temel işlevi sosyo-dini ve kültürel mirasın ne olduğunu, bireylerden ne beklendiğini aslına uygun olarak yeni nesillere aktarmaktır. İşlevsel olarak din sadece bu aktarımla kalmamakta değişime uğrayan toplumlarda nesilleri olası değişim ve dönüşümlere de hazırlamaktadır. Bu açıdan din ve sosyal yapı arasındaki ilişki, sosyolojiye konu olan sosyo-dini bir gerçekliktir. Bu gerçeklik ise kültür değişimleri ile din olgusu arasında kompleks yapıda bir ilişkinin varlığını ortaya çıkarmaktadır. Din bir yandan sosyo-dini ve kültürel değerleri koruyup devamlılığını sağlarken diğer yandan yaşanan ve yaşanması muhtemel değişim ve dönüşümlere katkı sağlamaktadır (Arı, 2021, 132-133).

Din; psikolojik olması yani bireysel (sübjektif) olması yönüyle bireyi ilgilendirirken aynı zamanda sosyal olması nedeniyle de toplumu ilgilendiren bir durumdur. Yani sosyolojiyi ilgilendirmektedir. Kollektif din anlayışı ise kültür ve medeniyetlerin oluşmasında etkilidir (Günay, 1998, 207-208). Kültür ve din arasındaki ilişki karşılıklıdır. Dinin toplumsal bir karakteri vardır ve toplum olayları ile karşılıklı ilişkisi mevcuttur. Bu durum dinin kültürel ve toplumsal değişkenlere bağlı olmasını beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla din; duygu, ilgi, düşünce, davranış, ibadet, inanç gibi birçok kültürel form altında tezahür etmektedir (Günay, 1999, 13-14). Din, toplumların yapısına yön veren bir üst sistemdir ve kültürleri üzerinde şekillendirici bir güce sahiptir (Sezen, 1998, 106). Örf ve adetler de büyük oranda din tarafından şekillenmektedir (Kurtkan Bilgiseven, 1987, 114). Örneğin Wach ilkel kabileler için onların tüm bayramlarının aynı zamanda dini bir manası olduğunu, tüm spor yarışlarına dini ayinlerin eşlik ettiğini, ahitlerini Tanrı adına yaptıklarını ifade etmiştir (Freyer, 1964, 31).

Bununla birlikte din ile değişim ve toplumsal/ kültürel değişim arasında fonksiyonel bir ilişki vardır (Günay, 2007, 40). Dinler, yaşanan çözümlere karşı fitratın değişmezliğini ön plana çıkarmaktadır. Ayrıca yaşanan sapmaları ilahi vahyin ilkeleri çerçevesinde değiştirmeyi hedeflemektedir (Çelik, 2003, 127). Sonuç olarak toplumsal kurum ve alanlarda değişim olayının yaşanması sosyolojik bir gerçekliktir (Şahin ve Alpay, 2019, 575). Bireyler, bireylerden meydana gelen toplumlar, onları anlamlı kılan değerler, olaylar ve olgular

süreç içerisinde toplumsal realitede var olan değişimden etkilenmektedir (Özgüven, 2012, 165). Dolayısıyla toplumda gözle görülen kültür unsurlarında meydana gelen değişimler; din sosyolojisinin konuları arasında yer almaktadır. Çünkü din bir toplum olayıdır ve toplumdan bağımsız değildir. Her daim din ve toplum arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Toplumsal gerçeklik olan din, toplum içerisinde gerçekleşen toplumsal olaylar ve değişimlerden etkilenmektedir (Günay, 2011, 379). Bu bağlamda ele aldığımızda Mümtaz Turhan; Kültür Değişimleri çalışmasında tetkik ettiği köylerde Kayseri'den köylerine dönen köy cemaatinin din veya dinimsi geleneklere karşı tavır ve tutum değişimlerinin olduğunu ifade etmiştir. Göçten önce din, köy cemaatinin düşüncelerinde ve hareketlerinde merkezi bir konumdayken ve hayatlarında her şey rengini dini hislerden alıyorken; sekiz yıllık Kayseri şehir hayatından sonra din köy topluluğu için kolektif bir ruh olmaktan çıkıp ferdilemiştir. Önceden farklı din ve mezheplere karşı müsamahalı davranmalarına rağmen aralarında dini örf ve adetlere, dinimsi geleneklere uymayanlara sosyal yaptırımlar yapan köy halkları artık bu tarz gelişen durumlara karşı daha tepkisiz kalmıştır. Ancak Turhan bu gelişmelerin köy cemaati arasındaki bağların gevşediği şeklinde yorumlanmaması gerektiğini vurgulamıştır. Çünkü çalışmayı oluşturan köylerde mescit yaptırılmak istendiğinde beş köyden üçünde mescit yapımına köylülerden hemen hemen hepsi katılım sağlamış ve kendi paralarıyla mescit inşa ettirerek imam tutmuşlardır. Burada var olan durum eskiden dini vecibe olarak düşündüklerini göçten geri döndüklerinde batıl inanç olarak görüp artık yapmamaları ve terk etmeleridir. Dini hislerde görülen bu değişim diğer alanlara da etki etmiştir. Örneğin 1. Dünya Savaşından önce devlet okullarında verilen eğitimin dini inancı zayıflatacağı yönündeki inanç, göçten dönüşte tamamen değişmiştir.

Din ve kültür bağlamında değerlendirilecek bir başka örnek ise peçe ve çarşafın kaldırılmasına rağmen bu çabanın köy cemaatinde karşılık bulmamasıdır. Bunun nedeni köy cemaatinin peçe ve çarşaf ile bölgede yaşayan Hristiyan cemaatlerle kendilerini ayırmalarıdır. Burada var olan psikolojik etken; dine dayanan kültür ve sınıf farklılığından gelmektedir. Aynı şekilde birden fazla kadınla evlilik yapma kanunen yasaklanmış olmasına rağmen çalışma yapılan köy cemaatleri arasında görülmektedir. Yapılan görüşmeler esmasında bir kişinin “Efendim Allah’ın müsaade ettiğini kul nasıl meneder?” gibi bir fikir ileri sürmesi, toplum genelinde de hala görülüyor olması ve terk edilmemesinin nedeni Turhan’a göre dini alanda aranmalıdır (Turhan, 2021, 63, 73). Sonuç olarak toplumların birbiriyle karşılaşması sonucunda iletişim ve ilişki kurmalarına bağlı olarak sosyo-kültürel

yapılarında değişimler yaşanmaktadır. Dini yapıları, norm ve değerleri, tutum ve yargıları da bu karşılaşmadan etkilenmektedir. Nitekim 1. Dünya Savaşı sırasında köylerini terk ederek iç bölgelere göç etmek zorunda kalan ve sekiz yıl şehir hayatı yaşayan köy cemaatleri de bu etkiyi yaşamış ve birçok manevi kültür alanında birçok değişime uğramıştır.

Sonuç

Kültür kavramı, sosyal ve beşerî bilimlerle beraber değerlendirildiğinde milleti oluşturan unsurlardan meydana gelen toplumsal bir değer olduğu görülecektir. Kültür; inanç yapısından, ahlaki değerlerden, duygulardan, hal ve tutumlardan etkilenmekte ve içinde bulunduğu milletle hemhâl olarak en önemli toplumsal dinamik halini almaktadır. Bu durum onu en önemli değer haline getirmektedir.

Türkiye'de kültür konusu genellikle Cumhuriyetin kuruluşu, Batılılaşma ve kalkınma tartışmaları bağlamında tartışılmaktadır. Bu tartışmaların temelinde ve oluşumunda var olan durum ise Avrupa'ya, modernleşmeye, medenileşmeye dönük olan aydınların toplum üzerindeki etkisi ile hem toplum hem de birey üzerindeki etkisi sonucunda toplumsal ve bireysel yaşamda görülen değişimler, gelenekselden kopma derecesinde yaşanan kültürel kopmalardır. Bununla beraber Batı'nın kendisini diğer milletler karşısında üstün görmesidir. Batılılaşma fikri ise bu durumla paralel giden bir durumdur. Avrupa'nın yükselişte olması, Avrupa'yı diğer milletler tarafından cazibe merkezi haline getirmiş bu ise toplumların kültürlerinden, tarihlerinden vazgeçmeleri gibi oldukça zararlı ve aidiyet yoksunluğuna neden olacak durumları beraberinde getirmiştir. Bu tarz etkileşimlere Türk düşünürler arasında etkili müdahalede bulunan kişiler olmuştur. Mümtaz Turhan bu kişiler arasındadır. Turhan bu konuya ilgisini Kültür Değişimleri bağlamında ele almıştır. Kültür ve kültür değişimleri çalışmalarını sosyal antropoloji ve sosyal psikoloji açısından yapan Mümtaz Turhan, kültür değişimlerini ve Osmanlı-Türk tarihinde görülen değişimleri bu perspektiften değerlendirmiştir.

Kültür Değişimleri kitabı; Mümtaz Turhan'da değişen bilim ve batılılaşma anlayışının en tipik örneğidir. Turhan Kıta Avrupası merkezli Türk modernleşmesine eleştirilerini sunmuş, Anglo- Sakson tarzı bir batılılaşma taraftarı olduğunu gerek kavram dizgilerinde gerekse kültür değişimlerini açıklamak için kullandığı örneklerde sunduğu İngiliz ve Amerikan etnolog alıntılarında göstermiştir. Mümtaz Turhan hem yaşamı sırasında hem de öldükten sonra Türk düşünce dünyası içinde merkezi bir yer edinmiştir. Aynı zamanda bu kitapta, kültür değişimlerinin insan hayatında ve toplumlarda

yarattığı derin etkileri incelenmiştir. Mümtaz Turhan'ın özenle hazırladığı bu eserde, kültürel değişimin sadece bir tarihçe olmadığı, aynı zamanda bir yolculuk olduğu gösterilmiştir. Kültür Değişimleri; geçmişin, günümüzün ve geleceğin kültürel değişimlerini anlamak, bu sürecin bir parçası olmak için kılavuz niteliğindedir. Kitap, insanları köklü değişimlerin derinliklerine çeken ve bu değişimlerin nasıl başladığını, nasıl ilerlediğini ve gelecekte nasıl şekillenebileceğini açıklığa kavuşturmaktadır. Turhan'ın analitik yaklaşımı ve ayrıntılı araştırması, okuyucuları sadece bilgilendirmekle kalmamakta, aynı zamanda düşünmeye ve bu değişimlerin bir parçası olarak nasıl katkı sağlayabileceklerini düşünmeye teşvik etmektedir.

Kaynakça

- Akpolat, Yıldız. “Mümtaz Turhan’da Köy ve Kalkınma, Mevcut Durum ve Öneriler”. Aramızdan Ayrılışının 40. Yılında Prof. Dr. Mümtaz Turhan Sempozyumu, Ankara, 2009.
- Arı, Yılmaz. “Toplumsal Değişim ve Din”. Asya Akademik Sosyal Araştırmalar 5/16 (2021), 131-142.
- Aygün, Mehmet. Mümtaz Turhan ve Batılılaşma Tartışmaları. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Ayvalıoğlu, Namık vd. “Kültür Değişimlerinin Sosyal Kognitif Analizi, Bir Model Teklifi”. Psikoloji Çalışmaları 16 (1988), 59-80.
- Batur, Sertan. “Türkiye’de Psikoloji Tarihi Yazımı Üzerine”. Toplum ve Bilim 98 (2003)255-264.
- Batur, Sertan. “Türkiye’de Psikolojinin Kurumsallaşmasında Toplumsal ve Politik Belirleyenler”. Toplum ve Bilim 107 (2006), 217-230.
- Bottomore, Thomas, Burton. Toplumbilim, Sorunlarına ve Yazınına İlişkin Bir Kılavuz. Ankara: Doğan Yayınları, 1977.
- Çelik, Celalettin. “Kur’an’da Toplumsal Değişim Olgusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım”. Kur’an Sosyolojisi Üzerine Denemeler. Ed. Mehmet Bayyigit.117-142. Konya: Yediveren, 2003.
- Demirci, Muhammet. Mümtaz Turhan Erol Güngör ve Yılmaz Özakpınar Geleneğinde Kültür Değişimleri. Edirne: Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Lisans Tezi, 2017.
- Eğribel, Ertan, Özcan, Ufuk. “Türkiye’de Antropoloji, Sosyoloji ve Antropolojinin Karşıtlık ve Ortaklığı”. Türkiye’de Toplum Bilimlerinin Gelişimi -II, Anglo-Amerikan Etkisi, Sosyoloji Yıllığı 18. İstanbul: İstanbul Kitabevi, 2009.
- Freyer, Hans. Din Sosyolojisi. (Çev. T. Kalpsüz), Ankara: AÜİFY, 1964.
- Gök-Özyer, Fatma Nur. Mümtaz Turhan’da Batılılaşma ve Kültür Değişimleri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1990.
- Günay, Ünver. “Modern Sanayi Toplumlarda Din, I”. Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 3 (1986) 41-88.
- Günay, Ünver. Din Sosyolojisi. İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.
- Günay, Ünver. Erzurum Kenti ve Çevre Köylerinde Dini Hayat. Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Erzurum Kitaplığı Yayınları, 1999.

- Günay, Ünver. “Değişimin Sosyolojik Boyutu Bağlamında Toplumsal Değişme ve İslamiyet İlişkileri”. Çağımızda Sosyal Değişim ve İslam, Ankara: TDV, 2007.
- Güngör, Erol. “Mümtaz Turhan’ın Ardından”. Hamle 3/2 (1983), 18-20.
- Kurtkan Bilgiseven, Amiran. Eğitim Sosyolojisi, İstanbul, 1987.
- Küçük, Hasan. Türk Milliyetçiliğinin Büyük Önderlerinden Prof. Dr. Mümtaz Turhan Bütün Yönleriyle. İstanbul: TÜRDAV, 1977.
- Özkapınar, Yılmaz. “Mümtaz TURHAN, Son Dönem Türk Fikir Adamı ve Sosyal Bilimci”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 41/421-423.
- Özgüven, Ali. “Sosyal Değişme ve Sosyal Gelişme”. Journal of Social Policy Conferences 32 (Şubat 2012), 165-171.
- Özkul, Metin. “Mümtaz Turhan’da Batılılaşma Anlayışı”. Mümtaz Turhan Sempozyumu, Gazi Üniversitesi Rektörlüğü, Ankara, 2009.
- Sezen, Yumni. Sosyoloji Açısından Din. İstanbul: MÜİFVY, 1998.
- Sinanoglu, Ahmet Faruk. “Toplumsal Değişim ve Din”. Hikmet Yurdu 1(2) (2008), 23-29.
- Şahin, Mehmet Cem- Alpay, Ahmed Hamza. “Joachim Wach’ın Düşünce Sisteminde Dini Tecrübe ve Sosyolojik Tezahürleri”. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 0(24) (2019), 573-587.
- Demirel, Tanel. “Mümtaz Turhan”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık. 3. Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Toğrol, Beğlan. “Profesör Mümtaz Turhan (1904-1969).” (1904-1969). Psikoloji Çalışmaları, 16 (0) (1988), 1-4.
- Turhan, Mümtaz. Kültür Değişimleri-Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik. Ankara: Altınordu Yayınları, 2021.